

УДК 811.161.2'367

Жигула Марина, ст. магістратури історико-філологічного факультету; науковий керівник – к.пед.н., професор Г. П. Лещенко (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ У ПОЕТИЧНОМУ СИНТАКСИСІ ЛІНИ КОСТЕНКО

***Анотація.** У статті досліджено особливості функціонування другорядних членів речення у поетичних творах Ліни Костенко, з'ясовано морфологічне вираження означень, обставин і додатків, особливості синтаксичного зв'язку між опорними і залежними словами, функційне навантаження кожного другорядного члена речення, визначено індивідуально-авторське використання синтаксичних ресурсів, роль другорядних членів речення у створенні ідіолекту поетеси, окреслено подальші перспективи дослідження.*

***Ключові слова :** другорядні члени речення, обставини, означення, додатки, синкретичні члени речення, індивідуально-авторські засоби, ідіолект.*

***Аннотация.** В статье исследованы особенности функционирования второстепенных членов предложения в поэтических произведениях Лины Костенко, определены морфологическая реализация определений, обстоятельств и дополнений, особенности синтаксической связи опорных и зависимых слов, функциональная нагрузка каждого члена предложения, выявлено индивидуально-авторское использование синтаксических ресурсов, роль второстепенных членов предложения в создании идиолекта поэтессы, очерчены дальнейшие перспективы исследования.*

***Ключевые слова:** второстепенные члены предложения, обстоятельства, определения, дополнения, синкретические члены предложения, индивидуально-авторские средства, идиолект.*

***Annotation.** In the article the peculiarities of subordinate parts of a sentence functioning in the poetic works of Lina Kostenko are investigated, the morphological expression of attribute, adverbial modifier and object, particular syntactic relation between the reference and dependent words, the functional load of each subordinate parts of a sentence is clarified, individual the author's use of syntactic resources, the role of subordinate parts of a sentence in creating of poetess' idiolect is defined, the prospects for further study are outlined.*

***Key words:** subordinate parts of a sentence, adverbial modifier, attribute, object, syncretic parts of a sentence, individual author's means, idiolect.*

Другорядні члени речення відіграють велику роль у всіх стилях мовлення, але особливе значення надається їм у художньому стилі, оскільки саме вони дозволяють реалізувати повно авторський задум, охарактеризувати героїв, події, відтворити умови, в яких відбувається дія творів. Найбільш цікавим є дослідження функціонування другорядних членів речення (ДЧР) у поетичному мовленні, де вони несуть велике функціональне навантаження, дозволяють виявити майстерність митців, секрети образності, емоційності, впливу на читача.

Творчість видатної української поетеси Л. Костенко є предметом дослідження багатьох українських вчених: літературознавців та літературних критиків, лінгвістических, мовознавців, етнологів тощо. Найбільш вивченою у мовознавчому аспекті є лексична система творів поетеси (метафори, синоніми, антоніми, іншомовна лексика, старослов'язи тощо) та фразеологія (роботи Л. Красної, Л. Ставицької, С. Єрмоленко, В. Базилевського) тощо. Вивчення ж синтаксичного рівня, зокрема другорядних членів речення, не було ще предметом спеціальних наукових розвідок. Усе вище зазначене засвідчує актуальність теми нашого дослідження.

Сутність другорядних членів речення, їх класифікацію, структурно-семантичні та морфологічні особливості, а також функційне навантаження досліджували українські синтаксисти І. Вихованець, С. Бевзенко, П. Дудик, А. Загнітко, М. Заборна, М. Плющ, К. Шульжук та ін., літературознавці В. Андрусенко, С. Барабаш, В. Брюховецький, Г. Клочек, Л. Краснова, А. Сафронова та лінгвісти Л. Бублейник, В. Ващенко, С. Єрмоленко, А. Коваль, Л. Мацько, О. Пономарів, І. Черднеченко [1; 2; 3; 4].

Однак, не розробленість окремих питань в українській лінгвістиці, потребує дослідження другорядних членів речення в творчості Л. Костенко для потреб лінгводидактики та включенням її творів до шкільної програми.

Метою нашої статті є дослідження структурно-семантичних, морфологічних і стилістичних особливостей функціонування другорядних членів речення у поетичних творах Ліни Костенко.

Аналіз синтаксичної літератури та розгляд існуючих класифікацій другорядних членів дозволяє провести структурно-семантичний аналіз віднайдених у ліриці Ліни Костенко поширювачів речень. Слід зауважити, що синтаксис поетеси досить різноманітний. В ньому зустрічаються складні синтаксичні конструкції та прості непоширені речення, але центром її поезії, основним засобом реалізації авторського задуму виступає *просте поширене речення* (приблизно 80% від усіх синтаксичних конструкцій).

Найбільш чисельну групу серед другорядних членів речення у поезії Ліни Костенко становлять означення (48 %), обставини і додатки складають майже 50 % (обставини – 29 %, додатки 23 %). Але ці цифри не можна вважати остаточними, оскільки деякі з додатків чи обставин мають синкретичний характер. Наприклад: *Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим. А листя просить: – Виший нас зеленим!*

Прикметники *червоним, жовтим, срібним, золотим* за формальними ознаками можна вважати непрямими додатками або обставинами способу дії, але ми надали перевагу семантичному підходу і кваліфікували їх як означення. Такі випадки в ліриці Л. Костенко не є поодинокими. Уживання багатозначних в синтаксичному плані поширювачів у поезії Ліни Костенко можна вважати одним із показників ідіолекту письменниці.

Найчисельнішу групу серед ДЧР у Ліни Костенко складають означення, які мають різноманітне морфологічне вираження. Серед найбільш уживаних слід назвати узгоджені означення, виражені прикметниками, дієприкметниками, порядковими числівниками, займенниками прикметникової форми, присвійними займенниками тощо.

Найбільша кількість означень виражена прикметниками, багато з яких утворюють з означуваним іменником стійку сполуку, що дозволяє розглядати означення як постійний епітет. Часто зустрічаються у Ліни Костенко такі означення-епітети: – *чисте поле, дрімучий ліс, світом білим, курочка ряба, біла хатка, яєчка золоті, диво велике тощо. Затінок, сутінок, день золотий. Плачуть і моляться білі троянди* [5, с. 211].

Наведений приклад дає уявлення про місце означень у реченні: зустрічаються як препозитивні – *білі троянди*, так і постпозитивні означення-епітети – *день золотий*. Узгоджені постпозитивні означення складають 31 % від усіх аналізованих нами означень.

Цікавим, на нашу думку, видається використання поетесою не тільки постійних-епітетів-означень, що наближає мову поезій до народної, але й створення власних оказіональних означень: *вирлооке сонце, пружинно-спіральні негідники тощо*. Наприклад: *Майстрували нам стелю до млости, до одуру, Із найкращих ідей, з настановами згідно, знявши мірку з пресованих бовдурів І пружинно-спіральних негідників* [6, с. 142].

Особливістю неузгоджених означень, виражених іменниками в непрямих відмінках, є їх здебільшого метафоричний характер: *келихи тюльпанів, троянди втоми, троянди пристрасті, барельєфи печалі, шипшина зневаги тощо. Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану, В барельєфах печалі уже їм спинилася мить* [6, с. 107].

Специфічним є також утворення й широке уживання подвійних означень, які виконують роль підсилення, створюють градацію: *жоржини мокрі-мокрі, сивий-сивий спомин, біла-біла хатка, шляхом золотим-золотим тощо*. Що стосується означень прикладкового типу, то вони є також широко вживаними поетесою. Ми нарахували більше 100 прикладок, більшість із яких позначають географічні назви: *озеро Світязь, озеро Севан, річка Конка, Труханів острів, гора Машук, місто Родне, острів Борнео, ріка Борисфен*. Здебільшого вони виконують суто інформативну, а не естетичну функцію. Наприклад: *Я хочу на озеро Світязь, в туман тасмничих лісів. Воно мені виникло звідкись, у нього сто сот голосів* [5, с.

142]. Ці означення разом з іншими художньо-виражальними засобами у творчості Л. Костенко створюють дивну персоніфіковану картину, суттєво впливаючи на читача.

Більш образними є вигадані чи існуючі в народі другі назви: *А місяць все такий-же: і молодик, і повен, і сертик, і розалик...* [5, с. 86].

Найбільш метафоричними є неузгоджені означення такого типу: *місяць-мулат, яблука-циганки, вечір-мулат, вітер-голодранець*. Наприклад: *Гуде возонь – веселий сатана, червоним рогом вихоплюється з печі...* [5, с. 25]; *Син білявого дня і чорнявої ночі, вечір-мулат підійшов до порога* [5, с. 181].

Провідним синтаксичним зв'язком в аналізованих означеннях виступає узгодження – 82,9 %, керування складає 17,1 %.

Отже, проведений аналіз мовного матеріалу дозволяє зробити висновки про поширеність прикметникових узгоджених означень у ліриці Ліни Костенко, які роблять її мову образнішою, метафоричною, впливовою.

Обставини також є широкоживаними у поезіях Ліни Костенко і відображають поетичну майстерність майстра слова: вони складають біля 30 % від усього віднайденого мовного матеріалу, є цікавими як з структурно-семантичного, так і морфолого-синтаксичного погляду.

Особливістю морфологічного вираження обставин у поезії Ліни Костенко є широка представленість прислівників і дієприслівникових зворотів, незначна кількість інфінітивів, відсутність одиничних дієприслівників та широкий спектр прийменниково-відмінкових форм іменників, безприйменникових форм іменників в орудному відмінку тощо. Наприклад: *Шукай цензора в собі. Він там живе, дрімучий, без гоління. Він там сидить, як чортик у трубі, і тихо вилучає вам сумління. Зсередини, потроху, не за раз. Все познімає, де яка іконка...* [6, с. 12].

Наведений уривок дає уявлення про широке вживання прислівників різного типу в ролі обставин. Серед них є давні утворення займенникового походження (там), утворені від якісних прикметників (тихо, непомітно), іменникового походження (зсередини) тощо.

Найбільш поширеними є обставини місця та часу, виражені здебільшого прислівниками та прийменниково-іменниковими формами: *Світ незбагнений здалеку і зблизька... А потім довго-довго на присьбі сидять* [5, с. 124].

Особливостями уживання обставин у Ліни Костенко є використання кореневих повторів, синонімічних та антонімічних пар обставин: *хтось виводив тонко-тонко, трішки-трішки вередливі, і дуже-дуже молоді... Десь там за морем, за туманом ... що наближує її мову до народно-поетичних зразків. Наприклад: У чистім полі, в полі на роздолі, де колосочки проти сонця жмураються, Вернигора, Вернивода, й Вернидуб – Три велетні – зібралися і жураються* [5, с. 24]. – повтор слова-обставини. *Немов прийшов незримий Левітан – то там торкнув їх пензликом, то там* [5, с. 324].

Цікавими, на нашу думку, є випадки вживання обставин способу дії, виражених застиглою формою орудного відмінка іменників, які Ліна Костенко майстерно нанизує, створюючи своєрідну градацію. Наприклад: *Вітер блискавку виструга, Хмара насуне з-за гір – Перекидом, колесом, вистрибом вибігли діти надвір* [5, с. 186].

Жодного разу нам не трапилося обставина, виражена одиничним дієприслівником, хоча дієприслівникові звороти досить часто знаходимо на сторінках поезій. Як правило, такі обставини є відокремленими, вони займають різну позицію у реченні. Наприклад: *Сахається роззублена душа, почувши раптом кроки щастя* [6, с. 49]. *Ставить осінь на землю свою золоту жирандоль. І, ковтаючи сльози, одягши на плечі сукману, Перемотує літо на чорні котушки тополь* [5, с. 320].

Дуже цікавими з погляду семантики є обставини способу дії, виражені порівняльними зворотами. Наприклад: *Я наступлю на спогад, як на міну* [5, с. 243]. *Мої думки, як дикі голуби, в полях шукали синього притулку* [5, с. 294]. *Читаю ніч, немов би чорну книгу* [5, с. 312].

Спостереження за структурними, семантичними та граматичними особливостями обставин, ужитих у поезії Ліни Костенко, доводить, що найбільш поширеними в ідіолекті поетеси є обставини, виражені прислівниками (41 %) та прийменниково-іменниковими формами (27 %), частотними є обставини способу дії (32 %) та місця (27 %) і часу (20 %), що дозволяє автору дати уявлення читачеві про місце знаходження героїв, час, у якому відбувається дія, та охарактеризувати дії ліричних героїв, створити уявлення про вчинки і прагнення персонажів.

Додаток розглядається у синтаксисі як другорядний член речення, що позначає предмет, на який спрямовані чи якого стосуються дія, процес, стан, ознака [7, с. 196]. Він може виконувати різноманітні стилістичні функції, виступати засобом експресії і впливу у поетичних текстах [8, с. 214].

Цікавим є також і те, що іноді у Ліни Костенко саме додатки відіграють віршоутворювальну роль, складаючи її смислову сутність. Прикладом може слугувати вірш «Вечірнє сонце, дякую..»: *Вечірнє сонце, дякую за день, ... дякую за втому, ... за тих лісів провітлених Едем, і за волошку в житті золотому. За твій світанок, і за твій зеніт, і за мої обпечені зеніти, ... за небо в небі, за дитячий сміх, за те, ... за всіх, ... за потребу слова...* [5, с. 156].

В невеличкому творі поетеса використала 17 додатків, виражених прийменниково-іменниковими та займенниковими формами. Зазначені додатки, завдяки нанизуванню, складають смисловий центр вірша.

У Ліни Костенко зустрічається гармонійне поєднання прямих і непрямих додатків, значну кількість з яких становлять безприйменникові прямі додатки, керовані дієсловами, та непрямі безприйменникові додатки у формі орудного відмінка. Займенникові додатки є менш розповсюдженими, оскільки поетеса, на нашу думку, тяжіє до конкретності, вагомості слів, а

займенники позначають предмети узагальнено: *Відмикаю світанок скрипичним ключем. Чорна ніч інкрустована ніжністю. Горизонт піднімає багряним плечем день – як нотну сторінку вічності.* [5, с. 148].

Специфічною рисою поезії можна вважати нанизування додатків, які підсилюють або уточнюють і конкретизують зміст дії. Іноді поетеса до одного дієслова-присудка додає два-три додатка, чим і досягає особливої виразності, вагомості. *Жонглює будень святістю і свинством* [5, с. 124].

Іноді майстриня використовує в одному контексті декілька додатків, виражених субстантивованими прикметниками-компаративами, що створює своєрідний граматичний паралелізм, акцентує увагу читачів, сприяє реалізації авторського задуму. Наприклад: *Кулі примхливі, як дівчата, – вибирають найкращих. Підлість послідовна, як геометрія, вибирає найчесніших. В'язниці гостинні, як могили, – вибирають неприборканих* [5, с. 126].

Метафоризовані додатки теж є однією з особливостей творчої манери поетеси. Наприклад: *З неба, гір і свободи собі збудувала дім я. Небосхил для людини – якраз відповідна стеля. Піднімеш думку – і не розіб'єш їй тім'я* [5, с. 142]. *Півні кричать у мегафони мальв* [5, с. 161].

Як ми зазначали вище, займенникові додатки не є поширеними у поезії Ліни Костенко, але вона може вживати їх декілька в одному міні-контексті, створюючи тим самим атмосферу задушевності, ширості, діалогу з читачем. *Такі густі смарагдові слова Жили в тобі і вибухали з тебе* [5, с. 161].

Найбільш характерною рисою у використанні додатків є їх широка уживаність, різноманітність морфологічного вираження, поєднання прямого і переносного значення тощо. *І боліла в мені іронія всіма ліктями і галактиками. І не знало міщанське кодро, коли я захлиналася лихом, що душа між людьми виходила, забинтована білим сміхом.* [5, с. 118].

За результатами проведеного дослідження вживання ДЧР у поезіях Ліни Костенко та якісно-кількісного аналізу віднайденого синтаксичного матеріалу можна зробити висновок про майстерність і неординарність їх уживання автором, широкий спектр морфологічного вираження, структурні особливості та позиційну варіативність. Усе це становить морфолого-синтаксичний показник ідіолекту видатної поетеси. До індивідуально авторських особливостей використання другорядних членів речення у поетичному мовленні належить метафоричність уживання синтаксичних конструкцій, подвійний характер (кореневі повтори, синонімічність) означень і обставин, okazіональні означення тощо. Подальшого дослідження потребують, на нашу думку, синкретичні другорядні члени речення та їх функції у поетичному мовленні видатної поетеси.

1. Вихованець І. Р. Теоретична граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 397 с. 2. Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с. 3. Загнітко А. П.

Теоретична граматика української мови : Синтаксис. – Донецьк, 2001. **4.** Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк, 2001. **5.** Костенко Ліна Річка Геракліта / Ліна Костенко. – К., 2011. **6.** Костенко Ліна. Вибрані твори / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с. **7.** Мойсієнко А. К. Сучасна українська мова. Синтаксис простого речення / А. К. Мойсієнко. – К. : Персонал, 2009. – 207 с. **8.** Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. – К. : Академія, 2004.